

Zeitschrift für Sorabistik und vergleichende Minderheitenforschung
Časopis za sorabistiku a přirunowace mjeńšinowe slědženje
Casopis za sorabistiku a pšrownjuce mjeńšynowe slěženje
Journal for Sorbian and Comparative Minority Studies

Franc Šěn

Ehregott Friedrich Pannach und seine Büchersammlung

Bei der Erwähnung der seltenen ältesten Bücher in Ober- und Niedersorbischer Sprache erscheint auch der Name ihres Sammlers: E. Fr. Pannach (1761–1826). Der Beitrag beschreibt seine Sammlung sowie dessen bio- und bibliographischen Schriften im Kontext der Publikationen seines Vater Petrus Pannach und des Bruders Samuel Traugott Pannach. Vorwiegend geht es aber um die wechselvolle Geschichte der kleinen, aber bedeutendsten Büchersammlung, die 100 Jahre in Bautzen sorabistischen Forschern zur Verfügung stand. 1929 wurde sie von der Wendischen Prediger-gesellschaft nach Leipzig geholt und um 1960 hat sie ein privater Buchhändler antiquarisch veräußert.

Schlüsselwörter: sorbische Bibliotheksgeschichte, sorbische Bibliografie, Sorabia, Wendische Prediger-gesellschaft zu Leipzig

Ehregott Friedrich Pannach and His Book Collection

When discussing the rare, oldest books in the Upper and Lower Sorbian languages, the name of their collector also comes up: E. Fr. Pannach (1761–1826). This article describes his collection as well as his biographical and bibliographical writings in the context of the publications by his father, Petrus Pannach, and his brother, Samuel Traugott Pannach. However, the focus is primarily on the eventful history of this small but most significant book collection, which was available to Sorbian scholars in Bautzen for 100 years. In 1929, it was brought to Leipzig by the Wendish Preachers' Society, and around 1960, a private bookseller sold it on the antiquarian market.

Keywords: History of Sorbian libraries, Sorbian bibliography, Sorabia, Wendish Preachers' Society in Leipzig

Franc Šěn

Bohačesć Bjedrich Ponich a jeho knihownja**Wopomnjeće k jeho 200. posmjertninam**

Lětsa je tomu 200 lět, zo zemrě we Łuču, w ródnej wsy Jana Arnošta Smolerja, serbski farar Bohačesć Bjedrich Ponich (Ehregott Friedrich Pannach). Jeho mjeno naspomnja so zhromadnje z najstaršimi serbskimi knihami Mollerusa, Tharaeusa a Warichiusa, přetož měješe je wšě w swojej knihowni.¹

Swójba

B. Bj. Ponich pochadžeše ze serbowědnje zajimowaneje farskeje swójby z Malešec. Jeho nan, Pětr Ponich (1716–1785), slušeše k štyrce serbskich duchownych, kotraž spisa a wuda 1767 składnostnje 50. jubileja Lipšćanskeho Serbskeho přédarskeho towarstwa wuznamnu historisku přiručku „Kurzer Entwurf einer Oberlausitz-wendischen Kirchenhistorie“ ([LANGE et al.] 1767). Wón přewza najwobšěrnišej wotrězkaj, III. a V., stawizny a powěsće z ewangelskich serbskich wosadow a zapis knihow ewangelskich Serbow. Za to je z wjele prócu a pilnosću přehladował farske archiwy a sebi trěbne wupiski zhotowjał.

Pětr Ponich bě před Hadamom Bohuchwalom Šerachom wot 1743 krótke lěta farar w Budyšinku. W lěće 1747 přewza wjetšu wosadu w Němskich Jenkecach pola Zhorjelca. Tři lěta do toho bě so z farskej džowku z Windischleuba zmandželił, kotraž pak při porodze džowki zemrě. Druhu žonu pytaše sej 1746 w bliskosći, w Klukšu, w domje fararja Kryšana Bjedricha Fabera (1682–1748). Přichodny nan, znaty jako přeni zběračel serbskich knihow, přewostaji swoju něhdže 50 čisłow ličacu knihownju w samsnym času Budyskej radnej knihowni. Z Ponichec mandželstwa wuńdže džewječ dźěći, pječ holcow a štyrjo hólc; najstarši a najmlódši buštaj duchownaj a tamnaj jedyn tyšer a druhi kowar. Najmlódši, Bohačesć Bjedrich, narodži so 8. meje 1761 jako jenički w Malešecach, hdžež nan naposledk wot 1759 fararješe (přir. NESS 2016: 562).

Přenjorodzeneho, Samuela Bohuwěra (1748–1798), přihotowaše nan sam za wyšu šulu a po štyrjoch lětach na Budyskim gymnaziju móžeše tón 1768 do Lipska na studij hić. Tam njewosta hač do kónca. Dokelž běchu Prusacy w sydomlětněj wójnje narańše wsy chětro zapusćili, běchu dochody Malešanskeho fararja hišće skromne. Po połdra lěće pokročowaše Samuel Bohuwěr tuž studij w tuńšim Wittenbergu. Tu wuznamjeni so z tym, zo wobnowi 1770 tamniše bywše serbske přédarske towarstwo. Po skónčenju studija 1771 bě štyri lěta pomocny přédar pola wuja, fararja Jana Gerata Fabera we Wulkich Zdžarach, a po tym domjacy wučer w farskej swójbje w Dubcu. Tu spřěceli so z lěto mlódšim Mužakowskim hrabju Hermannom von Callenberg. Wón dopomha jemu bórže k farskemu městnu – 1778 we Wochozach a 1780 w Jabłońcu. Wot toho časa běštaj husto hromadže a wón smědžeše bohatu knihownju hrabje wužiwać. Po smjerći nana (Pětra) powoła pak so 1786 za fararja do Malešec.

S. B. Ponich měješe šěroke duchowne zajimy. We Wulkich Zdžarach bě so hižo zajimował za tam wuhrjebane popjelnicy a wo nich w *Oberlausitzer Nachlese* rozprawjał. Pisaše tež basnje a powědky. Jako farar we Wochozach wuda swoje přédowanje „Mysle

¹ W Rozhledže sym Ponichowu knihownju hižo raz předstajił (ŠĚN 2001); dalše žórła zmóžnjenja nětko stawiznu podrobněšo rozjasnić.

měra w njeměrnym času“, dalje jenož němšce. Na nastork swjeho přecela-hrabje přeloži tři rozwučace medicinske spisy do serbsčiny. W léce 1794, krótko do smjerce hrabje, kiž bě mjeztym z prezidentom Hornjołužiskeho towarstwa wědomosćow w Zhorjelcu, bu z čonom tutoho towarstwa. W jemu zwostawacych štyrjoch lětach wěnowaše so hibićiwje wědomostnym temam, wosebje serbowědnym. W *Lausitzische Monatsschrift* 1797 a 1798 wozjewi tři ludowědne přinoški k serbskej mytologiji, dalješ powšitkownišej wozjewištej so posmjertnje a tři nastawki zwostachu w rukopisu.

Dolhe kandidatske žiwjenje

13 lět młódši bratr Bohačesć Bjedrich njeměješe telko zboža w žiwjenju. Njeměješe tež dary k wobrotnemu zjawnemu wustupowanju; skutkowaše radšo za čichim. Runja bratřej wopyta štyri lěta Budyski gymnazij a poda so 1783 do Wittenberga na studij, hdžež bě 1784/85 tež starši předarskeho towarstwa ([POLLACK 2018](#)). Nadbytk kandidatow dla njeměješe tehdy nihtó wuhlady na hnydomne farske městno; wjetšina čakaše dźesać lět. B. Bj. Ponich bu hakle po 24 lětach 1809 ordiněrowany, powołany do Łuća. Swójbu sej nimale 48-lětny hižo založil njebě.²

Kak je swój kandidatski čas přežiwił, njewěmy. 1787 prócowaše so podarmo wo městno diakona Michałskeje wosady w Budyšinje.³ Ródna Malešanska fara so dwójce znova wobsadzi – 1886 přez jeho bratra Samuela Bohuwěra a po toho smjerći 1798 powoła so młódši Jurij Nowak z Wóslinka. W léce 1796 přebywaše B. Bj. Ponich w Ketlicach a 1806 dósta dźěło katecheta w Hóznicy.

Knihownja a rukopisne zběrki

Bórze po studiju započa Bohačesć Bjedrich zběrać serbske knihi. To přeradzi nam jeho bratr w 1796 Zhorjelskemu towarstwu wědomosćow zapóslanym nastawku „Von Oberlausitzischen wendischen Bibliotheken“, kotryž so pak njewozjewi:

Schließlich gedenke ich noch einer weder ganz, noch halb öffentlichen, aber dem ohnbeschadet der vollständigsten aller wendischen Büchersammlungen, die je in der Oberlausitz sind anzutreffen gewesen. Sie ist die Unternehmung meines jüngeren Bruders, des Kandidaten Pannachs in Kittlitz. Dieser hat nicht nur sämtliche – einige wenige unbedeutende Broschüren ausgenommen – im wendischen Dialecte hervorgetretene Bücher, Blättchen und Gedichte aufgesucht, und gesammelt, sondern er seine Mühe und Sorgfalt so weit getrieben, daß er auch die verschiedenen Ausgaben eines Werkes, wenn deren mehrere erfolgt sind, an sich gebracht hat.

Aus dieser Sammlung nun ersieht man soviel, daß die wendische Litteratur in dem theologischen – und da zwar am meisten – in dem medizinischen und historischen, wie auch poetischen (geistlichen und weltlichen) Fache so ziemlich besetzt ist. Nur im juristischen ist ausser dem neuerlich, nemlich anno 1794 emanirten 1795 aber ins Wendische übersetzten Tumultuanten Mandate, den Wenden nichts in ihrer Sprache geliefert worden. Ob zum Vortheil oder Nachtheil dieses Völkchens??⁴

² We Łuću bydleštej při nim jeho njewudatej staršej sotře, kotraž 1824 a 1825 zemřeštej.

³ Lausitzische Monatsschrift 31.12.1787. Městno dósta Michał Hilbjenc.

⁴ OLGdW (= Oberlausitzische Gesellschaft der Wissenschaften) Zhorjalc, Sect. V. D. 22.

Při tutej zaběrje zestaja sej B. Bj. Ponich rukopisny chronologiski přehlad wšěch jemu znatych serbskich spisow, kiž wjedžeše hač do lěta 1821.⁵ Nawjaza bjezposrědnje na nanowy „Verzeichniß oberlaus. wendischer Schriften“ – džěl do lěta 1767 kryje so nimale z čislowanej bibliografiju w [LANGE et al.] (1767); doda jeničce Tharaeusowy „Enchiridion Vandalicum“, w Kamjencu čišćany katechizm (1739) a Běmarjowu „Wučbu wot spočatka teho křesćijanstwa“ (1741). Wopisowanje titlow rozšěri druhdy z podacemi z Faberoweho kataloga (FABER 1746) a Knauthowych cyrkwinskih stawiznow (KNAUTH 1767). Późniši, wjetši, nječísłowany džěl njeje cyle tak dospołny. Džiwo na mnóstwo rozbrojenych lětakow, składnostnych basni a spěwow a druhich čišćanych łopjenow po 1767 bě jemu to tež lědma móžno. W tutym džělu pokaza při nimale kóždej drugej poziciji na „swoje zběrki“ resp. přispomni, hač knihu wobsedzi. Tute „zběrki“ běchu tři rukopisne knihi, do kotrychž zapisowaše sej informacije k jednotliwym čišćam.

Dalša, štwórta rukopisna „zběrka“⁶, wobsahuje najprjedy raz tři njewozjewjene nastawki bratra a wozjewjeny přinošk wo serbskich mytiskich bytosćach z dodatnej baju wo wódnomužowej žonje.⁷ Nastawk wo bibliotekach z městnami změní – na př. z přispomnjenjom, zo je swoje knihi „leider mit vielen Kosten gesammelt“. Z nastawka wo t. mj. najimanych fararjach („Miethpfarrer“) dowěmy so, zo džělaše bratr tež na wudospołnjenju „Entwurfa“ ([LANGE et al.] 1767).

B. Bj. Ponich, kiž po smjerći bratra jeho a nanowe rukopisy k sebi wza, wěnowaše so tohorunja pokročowanju „Entwurfa“. Wotpiskam bratrowych nastawkow přizamknu so mjenujcy jako přenje předstajenja wosadow Wojerowskeho cyrkwinskeho wokrjesa. Njeje to wotpis z nanoweho „Entwurfa“, kaž K. A. JENČ (1875: 86) sudži, ale swójske džělo. Mjena a daty duchownych su porno wudaću lěta 1767 skorigowane a do lěta 1814 dale wjedzene, stawizny wosadnych wsow su šěršo wopisane. Jeho „zběrka“ wobsahuje pak jenož položcu serbskich wosadow. Druhu položcu wobdžělaše Njeswačanski farar Křesćan Bohuchwal Hänich (1762–1831). Hromadže z Ponichom přihotowaše wot 1814 nowonakład knihi składnostnje 100. jubileja Lipšćanskeho přédarskeho towarstwa 1816. Z wokolnikom na bywšich člonow a z nawěškom w Budyskich nowinach wabješe skazarjow za nju.⁸ Hač do julija 1816 njebě pak so wjac hač džewjeć duchownych wo to zajimowało.⁹ K čišćej džěla tuž njedóndže.

Wudał je B. Bj. Ponich jenož jeničku knižku, kotraž pak je lědma znata, mjenujcy „Alphabetisches Verzeichnis einiger Jubelprediger in der Oberlausitz“, wěnowana sedmjom načasnym jubilarom, a to w lěće 1803 anonymnje, chowajo so w předsłowje za pismikom „P“ ([PANNACH] 1803). Na 53 stronach předstaja z krótkimi biografijemi 107 duchownych z časa reformacije, kiž běchu docpěli 50. službny jubilej. Zamołwi so za njedospołnosć přehlada z „meiner eingeschränkten litterarischen Lage“ (tež tam). Někotrych njepřeprowowanych datow dla žněješe naposledk wótru kritiku.¹⁰ Karl Wilhelm Dornick, kiž 1834 podobny spis za jubilarow 19. lěstotka zestaja, móžeše džělo přiwšěm derje trjebać a jeho awtora z połnym mjenom naspomni (přir. DORNICK 1834).

⁵ „Pannachs, weil Past. zu Merzdorf Verzeichnis oberlaus. wendisch. Schriften“ w Krygarjowym wotpisku, SKA (= Serbski kulturny archiw) MS XXXVII 6 C, f. 155–166.

⁶ Pannach, Ehregott Friedrich: Historische Arbeiten über die Wenden und zur Geschichte einzelner Parochien in der sorbischen Oberlausitz, SKA MS VI 29 B; <http://digital.slub-dresden.de/id470478209>.

⁷ Wozjewjeny we Łužičanje 1861, č. 2, str. 29.

⁸ Budissinische Nachrichten č. 22 [01.06.1816], str. 156.

⁹ Dopis K. B. Hänela předsydstwu Lipšćanskeho přédarskeho towarstwa 01.07.1816, LAD (= Landeskirchenarchiv Dresden) 17, 108, f. 56.

¹⁰ Neue Lausitzische Monatsschrift 1804, č. 1 (3/4), str. 217–220.

Přesadzowanje knihownje

We Łuču fararješe Bohačesć Bjedrich Ponich skónčnje 17 lět, wot 07.05.1809 do swojej smjerće. Kajki pokład na swojej farje chowaše, lědma štó wědžeše, drje tež nic nan J. A. Smolerja, kiž we wsy wot 1812 do 1821 wučerješe. Dnja 1. měrca 1826 B. Bj. Ponich z 75 lětami zemrě. Kulowski sudniski přistajeny wozjewi džen a objekty přesadzowanja k dnjej 10. meje 1827 w farskim domje we Łuču: časniki, pórcelin, škleńcy, meble, domjace nastroje, drasty, wozy a graty, třělby, něšto žita, a naposledk „nahladnu ličbu knihow“.¹¹

Hižo do přesadzowanja zajimowaše so farar Handrij Lubjenski za knihownju a předewšěm za Ponichowe přidžela za nowonakład „Entwurfa“ ([[LANGE et al. 1767](#)]) a druhe rukopisy w njej. Při knihach ličeše z tym, zo budu w njej zwjetša samsne čišće kaž we wjetšej Pjehowej knihowni (přir. [ŠĚN 2019](#)). Njebě tuž spočatnje hišće rozsudzeny, hač měł ju při Michałskej cyrkwi wobchować abo ju za Lipščanske přédarske towarstwo kupić, k budženju „stawizniskeho zajima za Łužicu“.¹² Towarstwo měješe wot 1768 swój-sku biblioteku z mjeztym 72 serbskimi čišćemi. Knihownju měješe stajnje starši abo podstarši towarstwa w studentskim bydlenju.

H. Lubjenski bě přédarske towarstwo w Lipsku z někotrymi sobustudowacymi hakle 1814 zaso wožiwił a wobnowił, přeměniwši je k lužiskemu towarstwu z krutymi něm-skimi sekcijemi. Wobchowa pak sej wliw na nje přez to, zo bě hromadže z Bjedrichom Adolfom Klinom člon Budyskeje deputacije,¹³ kotraž nad pjenježnym wobsydstwom towarstwa disponowaše.

Jednanja z džědźićelemi, ze synami Ponichoweho bratra, chwilu trajachu. Kónc lěta 1827 móžeše Lubjenski tunjo, za tři tolerje, 70 zwjazkow ličacu knihownju a rukopisy kupić.¹⁴ W mjezyčasu bě so rozsudžił, zo knihi, kiž w Lipsku nimaja, jim z Ponichoweje knihownje přewostaji. Prošeše Hendricha Awgusta Krygarja a Handrija Zejlerja, zo byštaj jemu zhotowił zapis knihow, kiž w Lipsku maja. To wobstaraštaj. Ale Zejler mysleše dale – što móže so z knihami při přěcahowanjach stać a wosebje w dobach, hdyž serbskich člonow w towarstwje njebudže. Radžeše knihownju wobchować w domiznje, sej přejo, „zo by so w Budyšině Serska biblioteka založila tak bohata na knihach a pismach, hač přeco móžno je“.¹⁵

W běhu lěta 1828 přizamknychu so čli tře člonoj Budyskeje deputacije Zejlerjowej argumentaciji a rozsudžichu so, knihownju njeroztorhać, ale ju w spominanju na zemrěteho zběraćela jako cyłk a zdónk wotpohladaneje serbskeje biblioteki w Budyšinje wobchować. Měnjachu, zo ředke zažne čišće džě studowace w Lipsku k wukmanjenju w serbsčinje trjebać njebudu. Namjetowachu, ju kaž Pjehowu knihownju w kapali Michałskej cyrkwy zaměštnić, hdžež bě před wohenjom najlěpje škitana. Hišće dwělowacemu wjednistwu potwjerdžichu, zo smě sej ju towarstwo w padže rozestajenjow kóždy čas do Lipska přewjesć. Posledni akt tutych jednanjow bě, zo da sej Lubjenski w januaru 1829 wudawk za nju zarunać.¹⁶

¹¹ Budissinische Nachrichten č. 18 [05.05.1827], str. 161.

¹² Dopis deputacije předsydstwu towarstwa 24.11.1826, LAD 17, 010, ł. 86.

¹³ Wuběrk bywšich člonow přédarskeho towarstwa wutwori 1767 pokladnjowu deputaciju w Budyšinje, kotraž towarstwowe zamóženje řadowaše.

¹⁴ Dopis deputacije 04.12.1827, LAD 17, 109, ł. 23.

¹⁵ Serbskorěčny dopis H. Zejlerja H. Lubjenskemu a Bj. A. Klinej, 27.12.1827, LAD, 17, 109, ł. 43, wozjewjeny pola [ŠĚN \(2004: 79–80\)](#).

¹⁶ Dopis Lipščanskeho towarstwa deputaciji 24.01.1829, LAD, 17, 109, ł. 102.

Žórło za literarny stawiznopis

Prěni wužiwar Ponichoweje knihownje, kotraž wobsahowaše nimo zažnych drohoćinkow tež tójšto swětnych ćišćow, bě Lubjenski sam, kotryž jej tež hnydom swoje wudaća doda. Dóstawši Šafárikowe stawizny słowjanskich literaturow do ruki, w kotrychž bě hišće jara njedospołny přehlad wo serbskej literaturje, zestaji 1831 awtorej za dalši nakład 129 čisłow ličacy zapis hornjoserbskich ewangelskich ćišćow.

Po tym zo bu Lubjenski prěni duchowny měšćanskeje cyrkwe swj. Pětra, přistaji so 1832 H. A. Krygar za diakona při Michałskej cyrkwi. Wosom lět běšej jemu nětko Pječowa a Ponichowa knihownja stajnje přistupna. Přirunujo ćišće z bibliografijemi [KNAU-THeho \(1767\)](#), [KÖRNERa \(1766\)](#) a Pětra Ponicha a B. Bj. Ponicha, wěnowaše wjele lět „kritiskemu“ a dospołnišemu zapisej hornjoserbskich ewangelskich knihow. Prěni naćisk spřistupni Krygar 1834 Františekej Ladislavej Čelakovskemu w formje kartoteki¹⁷, 1847/48 podpěraše gymnaziasta K. A. Jenča při zestajenju lisćiny knihow za zběrník „Sserbske horne Łužicy“ (hlej [JENČ 1848](#)) a 1848 zakónči swoje džěło ze 600-stronskim rukopisom „Materialien zu einem vollständigen, chronologisch geordneten und kritischen Verzeichnis der oberlausitz-wendischen Literatur Budissinisch-evangelischen Dialekts“.¹⁸

Tež wo Ponichowu knihownju samu so Krygar staraše. Signěrowaše knihi z brunej tintu z pismikomaj „P. B.“ a z běžnymi čislami; hromadže zwjazane titule signěrowaše z čisłom a małymi pismikami. Katalog knihownje njeje zestajał; zawostaji jenož hruby šema ze signaturow a lětoličbow, kotryž zmóžnja hypotetisku, ale nic dospołnu a spušćomnu rekonstrukciju.

Za jeje přisporjenje a wjazanje smědžeše so lětnje wzać toler z pokładnje Lipsčanskeho přédarskeho towarstwa. Ponichowa knihownja rozmnoži so přez to na 85 zwjazkow. W jednym padže so samo składnostne pěsnje z kónca 18. lěttotka z lětakami 1840tych lět hromadže zwjazachu. Tute běžne wudawki so wjednistwu w Lipsku po času njespodobachu. Wustajichu tuž 3. septembra 1841 darowanske wopismo a přewostajichu Ponichowu knihownju nětko Budyskej deputaciji.¹⁹

Wopis a analiza rěčnych pomnikow

Bjezposrědny přistup kaž duchownaj Michałskej cyrkwe druzy slědzerjo k Ponichoweje a Pječowej knihowni njemějachu, na př. k přestudowanju cyłeho wobstatka. Jednotliwe rěčne pomniki jim duchownaj wupožičstaj. Najčasćišo wužiwaštaj Ponichowu zběrku Korla Awgust Jenč a Michał Hórnik. Wobaj wozjewištaj wo jednotliwych raritach w Časopisu Maćicy Serbskej wěcywustojne wopisowanja. Předstajištaj Warichiusowy mały katechizm ([HÓRNIK 1868](#)), Běrlinkowe rozjimanje wo serbskim wašnju pisanja ([HÓRNIK 1883](#)), eksemplar Wałdoweje „Winicy“ ([JENČ 1862](#); [JENČ 1887](#): 132–133), prěni serbski časopis „Měsačne Pismo“ ([JENČ 1853–1854](#): 86), dale delnjoserbske kaž Mollerusowu knihu ([JENČ 1858](#); [JENČ 1880](#): 90), Tharaeusowy „Enchiridion vandalicum“ ([HÓRNIK 1869](#); [JENČ 1880](#): 91), Fabriciusowy delnjoserbski katechizm ([JENČ 1880](#): 92–93) a Knježkowy „Compendium Theologico Vandalicum“ ([JENČ 1880](#): 94).

¹⁷ Entwurf zu einem Chronologischen Verzeichnisse derer in Sorben-Wendischer Sprache nach dem Budissiner evangelischen Dialecte abgefassten Schriften. Literární archiv Praha; přir. tež [PETR \(1987\)](#).

¹⁸ Rukopis je digitalnje přistupny pod: <http://digital.slub-dresden.de/id470430966>.

¹⁹ Original chowa so w cyrkwiskim archiwje Michałskej wosady.

Pozdžiše drobne swětne čišće z lět po 1778 wostachu njewobkedźbowane. Dokelž nam mnohe džensa hižo přistupne njejsu, je to jara škoda.²⁰

Tež slawisća zwonka Łužicy počowachu sej z Ponichoweje knihownje – August Leskien 1875 Mollerowe spěwarske z katechizmom a Tharaeusowu knihu (1887) a Arnošt Muka, kiž poslednju za znowawudaće 1913/14 kompletnje wotpisa (přir. [SCHUSTER-ŠEWC 1990](#)). Samsny porjad kaž w Maćičnej knihowni přez stajnu změnu zamołwitych tu njeknježeše. Tak so sta, zo so Mollerowa kniha hižo njewróci a Tharaeusowa porjadnje do Ponichoweje wróco njezarjadowa.

Dwójce rozważowaše so skrótka w Maćicy Serbskej, hač njemóhla so knihownja z nej zjednočić. Raz spomni K. A. Jenč, zo po přewostajenju knihownje 1841 Budyskej deputaciji, wona tola „Michałskej cyrkwi njeprisuša“ ([JENČ 1867](#): 512) a 1902 čitamy, zo „Ponichoweje knihownički dla chce kn. Fiedler z Michałskim kn. fararjom rěčeć, prjedy hač předsydstwo swoju próstwu w tutym nastupanju přednjese“ ([ŠEWČIK 1902](#): 73).

Posledni, kotryž sebi na wěsty čas „někotre pokłady“ z Ponichoweje knihownje wupožči, bě slawist Karl H. Meyer (1890–1945), skutkowacy wot 1920 do 1927 na uniwersiće w Lipsku. Napisa 1923 dokładnu monografiju „Der oberwendische (obersorbische) Katechismus des Warichius (1597)“ ([MEYER 1923](#)). Mějo tež wuski zwisk k „Sorabiji“ dopomni na to, zo słuša Ponichowa knihownja Lipšćanskemu towarstwu.

Přewjezenje knihownje do Lipska

Łužiske přédarske towarstwo bě so wšak po 1863 wuwilo k arcyněmskej studentskej korporaciji, jenož hišće z mjenom „Sorabia“. W lěće 1899 wotmě so přenje tesakowanje. W samym času založi so zwjazk staroknjezow, „Altherrenverband“, z čimž so finacielna situacija towarstwa polěpši. Tak zamó „Sorabia“ 1908 samo do swójskeho domu na Moltkovej 11 (džensa Ericha Kästnerowa) začahnyć, do tak mjenowaneho „Sorabenhau“. W Lipsku studowacy Serbja nochcychu po 1920 hižo do tak přeměnjeneho towarstwa zastupić.

Spočatk oktobra 1928 wotmě „Sorabia“ swój nazymski konwent w Budyšinje. Na nim rozwi so diskusija, hač njeměla so pokładnjowa deputacija w Budyšinje rozpušćić a kasy w Lipsku přidać. Na přichodnym založenskim swjedženju 9. decembra 1928 namjetowaše absolwent slawistiki Wilhelm Graf (1901–1945), mjez tym gymnazialny wučer w Drježdžanach, zo měla so Ponichowa knihownja přewjezć do Lipska a z tamnymi serbskimi knihami towarstwa zjednočić. Po wěstym wahanju, hač njeměli so scyła serbske knihi do Budyšina dać, bu namjet přiwzaty. Na nazymskim konwenće 1929 w Žitawje so wobzamknjenje łužiskim „staroknjezam“ wozjewi. Diakon Michałskeje wosady, Božidar Kapler, prašeše so w lisće Otu Wićaza za jeho měnjenjom. Spomni, zo so předsyda Maćicy Serbskeje, Arnošt Herman, praša, „hač njeby móžno było, wšitke serbske knihi našeho towarstwa do Maćicy Serbskeje přewjesć“.²¹ Krótko po tym so Ponichowa knihownja do Lipska wotwjeze, hač na jedyn tež jeje rukopisy. Přidžělo k nowonakładej knihi wot [\[LANGE et al.\] \(1767\)](#) bě sej něhdy K. A. Jenč wupožčił a w nim na wosebitym łopjenu dodał wopisanje Smělnjanskeje wosady. Přez njeho dósta so do Maćičneho archiwa.

Ota Wićaz njebě z přewjezenjom přezjedny. Namjetowaše na zeńdženju Sorabije 1933: „Bei der jetzigen Umgestaltung des studentischen Lebens wäre es unbedingt nötig, die Bibliothek wieder nach Bautzen zu bringen, wohin sie ja stiftungsgemäß gehört, und

²⁰ Na př. wersije spěwa „Hlejće nowa wěc so stała ...“ B. M. Wićaza 1778, 1800, 1804 a 1808.

²¹ Dopis Božidara Kaplera Oće Wićazej, SKA ZM XXXVIII 60 N, 02.10.1929.

sie als Ganzes in einem Bautzner Museum aufzustellen.“²² Njeporjadne wobchadźenje z njej wopodstatni jemu naspomnjeny slawist Graf w lisće:

Es ist aber wünschenswert, die verantwortlichen Stellen in unserer Sorabia darauf aufmerksam zu machen, daß die s.g. Pannachsche Bibliothek, die früher in Bautzen war, die ich dann aus guten Gründen nach Leipzig habe schaffen lassen, dort nicht sachgemäß verwahrt wird. Unser Warichius z. B., bekanntlich ein Unicum, das schon einmal fast verloren gegangen wäre, wird in einem gewöhnlichen Schrank aufbewahrt, zu dem übrigens der Schlüssel fehlt – wenigstens fehlte er noch im Juli!²³

W léće 1936 prošeše Reinhold Trautmann Wilhelma Grafa, přewzać ruski lektorat na Lipsčanskej uniwersiće. Wot toho časa měješe Graf sam móžnosć so wo knihownju starać, doniž njebu do wójška zwołany. Sorabia bu w léće 1941 doskónčnje nuzowana so rozpušćić; wobsydstwo připadny zjednoćenstwu staroknjezow, kotrež bu 1942 do Nacialsocialistiskeho zwjazka staroknjezow zarjadowane.

Wosud knihownje po 1945

Při bombardowanju Lipska w decembrje 1943 bu drje dom Sorabow wobškodženy, ale so njezniči. Ponichowa knihownja so potajkim zachowa, mjeztym zo so Pjehowa knihownja w Budyšinje, přeměšćena do chódby diakonata, spali. W aprylu 1945 zapali němske wojerstwo wšě domy při Michałskej cyrkwi, zo njebychu přećiwnikam móžnosć k schowej skićili.

Runjež bě Ota Wićaz nětko spokojom, zo njebě Ponichowa knihownja w Budyšinje wostała,²⁴ bě tola dale wohrožena. W awgusće 1945 zjewi so trofejowa brigada Čerwjeneje armije w domje Sorabow, kotraž da Gottholdej Kreußleraj wobstatki „sichten“ und beschlagnahmte die wendische Bibliothek sowie Teile des Archivs“ ([RADDATZ 2001](#): 122). Nacialsocialistiski zwjazk staroknjezow bu zakazany a dom Sorabow dyrbyeše hač do awgusta 1948 Kulturnemu zwjazkej wotstupić. Lipsčanscy staroknježa mějachu jón wurumować. Joachim Herz (1877–1960), farar Wujednawarskeje cyrkwe w Lipsku-Gohlis, poskići towarstwowe archiwalijske na wěži swojeje cyrkwe składować. Zbytnje serbske a Serbow nastupace knihi posła w měrcu 1949 fararjej Gustawej Mjerwi do Bukac – jednemu z dzesatka hišće žiwych serbskich staroknjezow.²⁵ W posylce běchu rukopisny katalog z lěta 1894, „Dopokazowar knihownje serbskeho přédarskeho towarstwa Sorabije w Lipsku“ a někotre serbske knihi z časa po 1848.

Młody rěčespytnik Hinc Šewc slědžeše wot spočatka přistajenja w Instituce za serbski ludospyt za serbskimi rěčnymi pomnikami. Wot wotryadnika Serbskeho kulturneho zarjada, Božidara Dobruckeho, zhoni, zo so najstarša hornjoserbska kniha w rukach priwatneje wosoby w Lipsku chowa ([SCHUSTER-ŠEWC 1967](#): 52). Zwotkel to wědžeše njewěmy, snadź wot O. Wićaza abo fararja Herza. To rěka, zo bě něchtó, kiž wědžeše wo hódnoće Ponichoweje knihownje, do wopyta trofejoweje brigady najstarše knihi wubrať a schowať.

Poměr mjez Lipsčanskimi a serbskimi staroknjezami po 1950 wochłódnj. W měsće nasta 1951 nowa serbska Sorabija, skupina „čerwjeneje“ Domowiny, a Zwjazk

²² Sorabia 21 (1933) 53, str. 9.

²³ Dopis Wilhelma Grafa Oće Wićazej, SKA ZM XXXVIII 59 F, 27.08.1934.

²⁴ „Z njeznatych přičin posła so po přenjeje swětowej wójnje knihownja do Lipska. A to bě zbožo.“ ([WićAZ 1955](#): 40).

²⁵ Dopis fararjej Mjerwi, LAD, 17, 508, 07.03.1949 a wotmołwa 04.04.1949.

staroknjezow so 1953 w Zapadnej Němskej znowa załoži, z nachwilnym sydłom w Marburgu. Jim pósłachu hižo džěle towarstwowych aktow, wjetšinu wostatnych přepodachu 1960 Karlheinz Blaschkemu do Krajneho cyrkwinskeho archiwa w Drježdžanach.

Štó bě Ponichowe knihownje wuchował, njeje čezko wuhódać. Bě to knihikupc mjez staroknjezami, Walter Fiedler (1889–1961). Bě wobsedźer starodawneho antikwariskeho wobchoda Emil Gräfe na Uniwersitnej dróze 15 w Lipsku. Něhdže wot 1957 rozpredawaše antikwarisce Ponichowe knihi. Serbska centralna biblioteka wuslědži w poskitkowej lisćinje 1958 M. Frencelowy katechizm z lěta 1693 a zamó jón kupić. We wobłuku dalšeje žolmy rozpušćenja priwatnych antikwariatow w NDR zlikwidowa so 1960 firma Emil Gräfe. Serbske knihi dóstachu so k značisemu Lipšćanskemu antikwarej Karlej Markertej. Wot njeho móžeše Serbska centralna biblioteka 1961 dalše Ponichowe knihi kupić, něhdže tři džesatki čišćow z 18. a spočatka 19. lěstotka, mjez nimi tež Frencelowej scěni Mateja a Marka z lěta 1670. Najstarša hornjoserbska kniha njebě pak w žanym z poskitkow.

Lipšćanske knihi w Moskwje

Čłon wědomostneje přirady Serbskeho instituta, slawist Roland Marti, dósta w nalěcu 1999 při pobyće w Moskwje poki, zo poskića wěsty knjez Grinblat na Tuchačevskej serbske knihi. Na lisćinje běchu džesać nabožnych knihow z 18. lěstotka z Lipšćanskej signaturu, zběrka serbskich časopisow wot 1842 do 1930, spisy Zejlerja a zběrce Čišinskeho a Kosyka. Podhlad, zo móhło tež něšto z Ponichoweje knihownje pódlu być, zbudži „konwolut wšelakich składnostnych basnjow“ z 18. lěstotka.

Wědzach, zo přihotuje so Serbska filmowa skupina na jězbu do Moskwy, a dach Jurjej Kochej žadanu sumu dolarow sobu, zo by je kupił a najprjedy raz lektorej serbsčiny na Moskowskej uniwersiće, Sergejej Skorwidej přepodał.²⁶ Přez posrědkowanje Josefa Vlášeka dóndže zběrka hody 1999 z wulkopóslanstwowej póštu do Budyšina. Zwjazk z jednotliwymi čišćemi z lět 1779 do 1840 měješe woprawdže signaturu Ponichoweje knihownje. Móžach jón wulkotnje wužić k wudospołnjenju zešiwka Serbskeje poezije 48: „Towaršne basnje 17. a 18. lěstotka“ ([ŠĚN 2002](#)).²⁷

Bruna tinta – spóznawanske znamjo

W Zapadnej Němskej wozrodži so 1964 Sorabia jako Landsmannschaft Sorabia-Westfalen, mějo so za naslědnicu Lipšćanskeho towarstwa. W 1990tych lětach žadaše sej sudnisce dom Sorabow a akty Přědarskeho towarstwa z Krajneho cyrkwinskeho archiwa wróco. Z tym njeměješe wuspěch ([HAAS 2016](#): 419). Duchowny Rainer Haas (1941–2013), nawodny čłon a historikar towarstwa, pak měješe składowanje rukopisow w cyrkwiskim archiwje za dobre a přisprawne a woteda tam tež jemu přepodate akty, něhdy pósłane do ZRN. Kónc meje 2001 wopyta tež Serbski institut w Budyšinje a přepoda bibliotece fragment serbskeje knižki. Jednaše so wo mało znaty třeći nakład přeložka Lutheroweho katechizma z lěta 1716 – ze signaturu „P. B. 8“ ([ŠĚN 2001](#): 268). Tutomu darej přidruži so 2010 dalši poskitk, mjenujcy „Der Andächtige Schüler“ Mateja Šolty z lěta 1748 wot antikwariata Daräus z Düsseldorfa. W lěće 2017 nańdže sobudźělaćer Serbskeho instituta, Friedrich Pollack, na čaporowych wikach w Lipsku Bogatzkeho „Šackašćik“ z „P. B. 20“

²⁶ Přir. wusyłanje RBB-magacina „Łužyca“ 1999/6.

²⁷ Přir. tam w přispomnjenjach žórła ze Serbskeje centralneje biblioteki 14/8°-780.

z lěta 1737. A lětsa zjewi so dalši serbskorěčny katechizm z lěta 1715 z „P. B. 7“-signaturu, kiž bě profesor H. Šewc wěsće po 1961 w Lipsčanskim antikwariacie kupił.

Wo 1929 do Lipska wotwjezenej knize z číslom 1, wo Warichiusowym katechizmje z lěta 1597, pak po lětsotka ničo njezhonichmy. Mjeztym bě so bibliotekarka Christiane Kind, rodźena Doerne (1937–2022), ze zažnym serbskim knihičišćom zaběrała a 1973 dalšej rozdźelenej eksemplaraj Warichiusoweho katechizma we Wolfenbüttelu a Šwikawje wotkryła.²⁸ Přiwšěm bě zwjeselace, zo so w aprylu 2019 přiwuzny Fiedlerec swójby přizjewi a bibliotekarce Hanaróži Šafratowej skónčnje Ponichowy eksemplar tutoho katechizma ke kupjenju poskići, štož so měsac pozdžišo tež poradži.²⁹

Zakónču stawiznu wo B. Bj. Ponichu a jeho knihowni w nadźiji, zo so w přichodze hišće dalše čišće z brunej signaturu „P. B.“ zjewja.

Bibliografija

- DORNICK, Karl Wilhelm 1834: Oberlausitzische Jubelprediger des 19. Jahrhunderts, Zittau.
- FABER, Christoph Friedrich 1746: Verzeichniß aller edirten wendischen Schriften, des oberlausitz-budissinischen-camenzischen und löbauischen Creises, nebst kurzen Anmerkungen, welche alle zusammen colligiret und besitzet, w: *Acta historico-ecclesiastica* 10 (1746), str. 518–550.
- HAAS, Rainer 2016: *Societas Lusatorum Sorabica. Geschichte der Lausitzer Prediger-Gesellschaft und der Landsmannschaft Sorabia* Leipzig. Norderstedt.
- HÓRNIK, Michał 1868: Prawopis a ryč w katechizmje z l. 1597, w: *Časopis Maćicy Serbskeje*, str. 56–62.
- HÓRNIK, Michał 1869: W kotrej podryči pisaše Tharaeus w lěće 1610?, w: *Časopis Maćicy Serbskeje* 22, str. 108–119.
- HÓRNIK, Michał 1883: Zacharias Bierling a jeho knižka z l. 1689, w: *Časopis Maćicy Serbskeje* 36, str. 119–127.
- JENČ, Korla Awgust 1848: Pschehlad Literatury ewangelskich Sserbow, w: JAKUB, Ernst Bohuwjer (wud.), *Sserbske horne Łužicy aby statistiski Sapisk wschitkich Serbskich ewangelskich a katholskich Wošadow a jich duchomnych a Wuczerjow se wschelakimi Powescjemi ze Sserbowstwa*, Budyschin, str. 89–114.
- JENČ, Korla Awgust 1853–1854: Stawizny serbskeje ryče a narodnosće, w: *Časopis Maćicy Serbskeje* 6–7, str. 76–111.
- JENČ, Korla Awgust 1858: Najstarša serbska čišćana kniha a jeje spisař, w: *Časopis Maćicy Serbskeje* 11/2, str. 70–82.
- JENČ, Korla Awgust 1862: Přidawk k staršemu serbskemu pismowstwu prjedy lěta 1848, w: *Časopis Maćicy Serbskeje*, str. 17–21.
- JENČ, Korla Awgust 1867: Serbske předařske towarstwo w Lipsku wot lěta 1716–1866, w: *Časopis Maćicy Serbskeje* 20/1, str. 465–540.
- JENČ, Korla Awgust 1875: Spisowarjo serbskich rukopisow bjez hornjołužiskim ewangeliskim Serbami hač do lěta 1800, w: *Časopis Maćicy Serbskeje* 28, str. 82–88.
- JENČ, Korla Awgust 1880: Pismowstwo a spisowarjo delnjołužiskich Serbow, w: *Časopis Maćicy Serbskeje* 33, str. 73–154.
- JENČ, Korla Awgust 1887: Druhi přidawk k staršemu serbskemu pismowstwu prjedy lěta 1848, w: *Časopis Maćicy Serbskeje* 40, str. 131–133.

²⁸ Přir. [SCHUSTER-ŠEWC \(2001\)](#): 8). Přeni nakład katechizma bě hižo 1595.

²⁹ Je mjez tym digitalnje přistupny: <http://digital.slub-dresden.de/id1737590336>.

- KNAUTH, Christian 1767: Derer Oberlausitzer Sorberwenden umständliche Kirchengeschichte, darinnen derselb. Heidenthum, Bezwungung zur christl. Religion, ders. erste Beschaffenheit, evang. Reformat. u. folg. Zustand [...]. Görlitz.
- KÖRNER, George 1766: Philologisch-kritische Abhandlung von der Wendischen Sprache und ihrem Nutzen in den Wissenschaften, Leipzig.
- [LANGE, Johann Friedrich; WENZEL, Johann; SCHIRACH, Adam Gottlob; PANNACH, Peter] 1767: Kurzer Entwurf einer Oberlausitz-wendischen Kirchenhistorie, abgefaßt von einigen Oberl. wendischen evangel. Predigern. Bautzen.
- MEYER, Karl Heinrich 1923: Der oberwendische (obersorbische) Katechismus des Warichius. Leipzig.
- NESS, Dietmar 2016: Schlesisches Pfarrerbuch, Bd. 9. Leipzig.
- [PANNACH, Ehregott Friedrich] 1803: Alphabetisches Verzeichnis einiger Jubelprediger in der Oberlausitz. Bautzen. <http://digital.slub-dresden.de/id510230199>.
- PETR, Jan 1987: Hornolužicky knihopis H. A. Krygara v Čelakovského pozůstalosti, w: Slavia 56, str. 141–146.
- POLLACK, Friedrich 2018: Kirche – Sprache – Nation. Eine Kollektivbiografie der sorbischen evangelischen Geistlichkeit in der frühneuzeitlichen Oberlausitz. Bautzen (= Schriften des Sorbischen Instituts; 65).
- RADDATZ, Carlies Maria 2001: Zur Geschichte der Lausitzer Predigergesellschaft zu Leipzig und ihres Archivs, w: Lětopis 48/1, str. 115–123.
- SCHUSTER-ŠEWC, Heinz 1967: Sorbische Sprachdenkmäler. 16.–18. Jahrhundert. Bautzen.
- SCHUSTER-ŠEWC, Hinc (wud.) 1990: Enchiridion Vandalicum: Ein niedersorbisches Sprachdenkmal aus dem Jahr 1610. Bautzen.
- SCHUSTER-ŠEWC, Heinz 2001: Die ältesten Drucke des Obersorbischen: Wenceslaus Warichius und Gregorius Martini. Eine sprachwissenschaftliche Analyse; mit Faksimiledruck, Transliteration und Transkription. Bautzen.
- ŠĚN, Franc 2001: Ponichowa knihownja, w: Rozhlad 51/7–8, str. 262–268.
- ŠĚN, Franc (wud.) 2002: Towaršne basnje 17. a 18. lětstotka. Budyšin (= Serbska poezija; 48).
- ŠĚN, Franc 2004: Zapomnjene listy H. Zejlerja, w: Rozhlad 54/2, str. 78–80.
- ŠĚN, Franc 2019: Pječowa knihownja při Michalskej cyrkwi, w: Pomhaj Bóh 9, str. 3–5.
- ŠEWČIK, Jakub 1902: Wućahi z protokollow M. S., w: Časopis Maćicy Serbskeje 55, str. 70–73.
- WIĆAZ, Ota 1955: Handrij Zejler a jeho doba. Budyšin.

Wobrazy

Hendricha Awgusta Krygarjowy „Hruba šema signaturów Ponichoweje knihownje“ (SKA MS XXXVII–8/A, l. 311). Foće: Serbski kulturny archiw

Panarchoke Bldg.					311
No. Japs	N. Jps	N. Jps	N. Jps	N. Jps	N. Jps
1. 1597	14. 1728.	18. 1733.	33. 1764.	d. 1811.	
2. 1670.	15. a. 1732.	19. 1734.	34. 1768.	e. 1812.	
3. 1693	b. 1766.	20. 1737.	35. a. 1768.	46. 1809.	
4. a. 1693	c. 1773.	21. 1738.	b. 1768.	47. b. 1812.	
b. 1689.	d. 1777.	22. 1737.	36. 1768	51. b. 1706.	
5. 1703	e. 1778.	23. 1740.	37. —	56. 1820.	
6. 1715.	f. 1783.	24. 1741.	38. 1780	57. 1820.	
7. 1715.	g. 1784.	25. 1743.	39. 1785.	58. 1818.	
8. 1716.	h. 1771.	26. 1743.	40. 1788	59. 1823.	
9. 1597.	i. 1778	27. 1744	41. f. a.	60. 1742.	
10. a. 1719.	k. 1779.	28. 1748	42. f. a.	61. a. 1828	
11. 1722.	l. 1779.	29. a. 1750	43. a. 1774.	b. 1828.	
12. 1726.	m. 1779.	b. 1757.	44. 1777.	c. —	
13. a. 1726.	n. 1786.	c. 1773	d. 1817.	62. 1779.	
b. 1759.	o. 1788	d. 1775.	e. 1817.	b. 1779.	
c. 1743.	p. 1791.	e. 1775.	44. a. 1796.	c. 1779.	
d. 1745.	q. f. a.	f. 1782.	b. 1788	d. 1782.	
e. 1761.	r. f. a.	g. 1788	c. 1791.	e. 1794.	
f. f. a.	16. a. 1732	h. f. a.	d. f. a.	f. 1795.	
g. 1770.	b. 1732.	i. 1787.	e. 1798	g. 1824	
h. 1770.	17. a. 1733	k. 1788	f. 1818	h. i. 1827	
	b. 1740.	l. 1778	g. 1806	k. 1827.	
		30. 1752	45. 1808	l. 1828	
		31. 1774	b. 1809	63. 1828	
		32. 1759.	c. 1810.	64. 1828	

N.	J.	
65.	1822	
66.	f.a.	
67.	1829.	
68.	1790	
69.	f.t.	
70.	1719	
71.	1734	
	b. f.a.	
72.	1767	
73.	1835.	
74.	1835	
75.	1706.	
77a.	1827	
	f.	
1764	1764	Grünwaldt n. d. d. d. d.
1777.	1777.	Wardh. d. d. d. d. d.
1793.	1793.	J. a. d. d. d. d. d.
1786.	1786.	J. d. d. d. d. d. d.
1743.	1743.	Adrian d. d. d. d. d.
1741.	1741.	Adrian d. d. d. d. d.
1688	1688	Adrian d. d. d. d. d.
1703	1703	Adrian d. d. d. d. d.
1693	1693	Adrian d. d. d. d. d.
1693.	1693.	Adrian d. d. d. d. d.
1689	1689	Adrian d. d. d. d. d.
1715.	1715.	Adrian d. d. d. d. d.
1715.	1715.	Adrian d. d. d. d. d.
1716	1716	Adrian d. d. d. d. d.
1719.	1719.	Adrian d. d. d. d. d.
1722	1722	Adrian d. d. d. d. d.
1726.	1726.	Adrian d. d. d. d. d.
1726	1726	Adrian d. d. d. d. d.
1729.	1729.	Adrian d. d. d. d. d.